

УДК: 111.83

І.М. БОНДАРЕВИЧ (кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії) Запорізький національний технічний університет
E-mail: bondarevich@bk.ru

СПЕЦИФІКА ПІЗНАВАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ЯК ЗАСАДА СУБ'ЄКТИВНОСТІ ІСТИНИ

В статті аналізується специфіка пізнавальних можливостей людини, а саме: структурність знань, їх парадигмальність і залежність від досвіду. Методологія синтезу розглянута як засіб підвищення об'єктивності знання.

Ключові слова: специфіка пізнавальних можливостей, структурність і парадигмальність знання, методологія синтезу

Вступ

Істина визначена природою суб'єкта. Будучи продуктом, витвором людської діяльності, вона не може не являти родові характеристики людини. Суб'єктивність істини – та з її ознак, що нагадує нам про певну поправку, яка міститься в будь-якому адекватному, очевидному твердженні. Поправка ж полягає у тому, що перевірити адекватність і очевидність цього твердження крім людини немає кому. Тож, суб'єктивність істини приховує проблему, яка, за свідченнями історії філософії, ще не знайшла свого повного вирішення. Принагідно уточнимо: якщо індивідуальна суб'єктивність пізнання долається в предметному спорі різноманітним існуючих теорій і концепцій, то загальнолюдська суб'єктивність пізнавальної діяльності залишається неопанованою до сих пір.

Метою цієї статті є пропозиція поглянути на означену проблему з точки зору з'ясування специфіки пізнавальних можливостей людини. На нашу думку, визначений рух матиме перспективи саме через усвідомлення останньої.

Передусім зазначимо, що проблема суб'єктивності істини, правда, артикульована як проблема сприйняття, відіграла ключову роль в процесі становлення наукової психології. Сьогодні ця наука має достатньо цікавих фактів стосовно особливостей сприйняття людини, які обстоюють визначеність нашого сприйняття, і у певній мірі пояснюють чому ми так сприймаємо. Ми необхідно звернемось до них, попередньо проаналізувавши філософські погляди на проблему. Сумніви стосовно істинності нашого знання виникали ще у мислителів «золотої класики». Сократ допитувався у городян чи дійсно вони знають, що так воно є, чи просто вірять в це, адже багато хто з їхніх рідних і знайомих твердив саме так. Софісти своїми вправами доводили, що про все можна сказати двоїсто. Платон і Аристотель визнали критерієм істинного твердження його відповідність наявному стану буття, що і поклало початок подальшим дискусіям на пошук ознак цієї відповідності.

В епоху Нового часу пізнавальна тематика актуалізується: докладно

аналізуються і синтезуються емпіричні і раціоналістичні методи пізнання. До речі, і сьогодні ця лінія продовжує опрацьовуватись. Сучасні науковці враховують у своїх дослідженнях чотири метаболічні різновиди здобуття і переробки знань: відчуття, емоції, розум, інтуїцію. Так, шукаючи перспективи сучасної вітчизняної філософії, професор МГУ Ф. Гіренок [1] у роботі «Удовольствие мыслить иначе» пропонує продуктивний синтез розуму і емоцій, який дозволяє візуалізувати і, навіть, театралізувати неможливе. Автор звертає увагу, що криза понятійного мислення спричинена нетотожністю природи об'єкта і природи мови його розуміння. В часи другого злету західноєвропейської філософії І. Кант зауважував, що відкриті принципи природи є штучними, адже вони є лише принципами самого розуму. Згодом в межах аналітичної філософії точилася дискусія щодо онтологій. В. Куайн і Р. Карнап вважають, що ми не можемо говорити ззовні мови, а лише з певного мовного каркасу, правила якого ми вже прийняли. Прийняття певного каркаса є прийняттям певної онтології. Утім, якщо В. Куайн [5] наполягає, що існують різні мовні каркаси, але принципово неможливо сказати, який з них є кращим, то Р. Карнап [4], парирує: оскільки існують різні каркаси, що виконують різні функції, прийняття одного не означає апріорного відкидання інших. З точки зору Н. Гудмена [2], краще говорити про множинні актуальні світи, а не про множинні можливі альтернативи щодо одного актуального світу. Тож, сумніви на рахунок істинності отриманих знань беруть свої витoki із самого джерела мисленнєвої діяльності. Але ми не пропонуємо ще одну версію поневірянь із зазначеного приводу: розраховуємо проаналізувати світоглядну компоненту філософського знання і виявити ті з її ознак, які обумовлені специфікою нашого пізнання. Ці ознаки маємо визначити як спільне в побудові різних світоглядних систем.

Аналізуючи світоглядну компоненту філософського знання, зосередимось на вічних питаннях, відповіді на які людина продовжує шукати, невеликою мірою зважаючи на отримані результати. З щільного кола цих питань виберемо три: «Що є світ?», «Що є людина?», «Які стосунки їх пов'язують?». І через їх призму проаналізуємо еволюцію пізнавальної ходи, яка результувалася феноменами мистецтва, міфа, релігії, науки і сучасним етапом розвитку свідомості. Оглядаючи культурний здобуток нашої цивілізації можна стверджувати напевно, що сьогодні відомі, як найменше, три відмінні відповіді на питання «Що є світ?». Одна з них являє світ тотальною, єдиною і всезагальною дійсністю, суцільним дивом. Друга відповідь наполягає на тому, що світ подвоєний на дві реальності, а саме – на природну і надприродну. Третя пропозиція розглядає світ як складну, некеровану множинність, поліверсум, в якому з міріад світів кожний є.

Перша відповідь формулюється у межах міфологічного світогляду. Звернімо увагу, що він залишається пануючим і в часи стародавніх, або за термінологією релігієзнавства, народних, ранньо-національних релігій (як то старогрецька, староегипетська, староіндійська, староіранська). Перші, ранні

релігії дуже тісно пов'язані з міфами, і це дає нам підстави визначити таке світобачення міфічно-релігійним. Людина цієї доби не виокремлювала себе від оточуючого світу, жила в тотальній єдності з ним, собою являючи його. В стародавніх релігіях Сходу людина є місцем зустрічі Землі і Неба, вона є таким самим проявом світу як і рослина, каміння, річка, пагорб тощо. Через це говорити про стосунки людини і світу можливо лише умовно. За таким розумінням в людині, за змістом, немає нічого власного; вона унаочнює собою процес існування світу, точнісінько як і будь-які інші предмети та речі. За староіндійською традицією законом карми визначається порядок явлення всього у світі, і людське життя є лише варіацію буття неосяжного океану Сансари.

Друга відповідь на питання «Що є світ?» з'являється після подрібнення у подумках цілісної дійсності на природну і надприродну реальність. Друга світоглядна парадигма починає оформлюватися разом з утвердженням креаціоністських релігій, стрижнева ідея яких про творчу роль Бога у долі світу поклала початок деталізації останнього на світ явний і потенційний, матеріальний і духовний, природний і надприродний. Як відомо, всебічне обґрунтування надприродного світу упорядковано в християнському теологічному вченні. А згодом, у XVI-XVII століттях європейська історія зафіксувала злет інтересу до фізичного, природного матеріального світу, який означився феноменом науки. Тож, подвійність світу як світоглядна установка була достатньо серйозно опрацьована в середньовіччі і в модерну добу європейської історії. Виходячи з цього ми позначаємо такі світоглядні міркування теологічно-науковими. Характерним є те, що людина в ці часи теж зазнала деталізації – як істота духовна і тілесна. Причому серед антропологічних вчень були такі, які зазначали фундаментальність тілесного в людині, але більшість акцентували вищість її духу. Деталізація, якою захопилась людина осягаючи світ і себе, виокремила її від світу. Відповідно, стосунки людина-світ набули її власного змісту, так мовити «олюднились». Якщо в міфологічно-релігійному світобаченні людське життя не вирізнялось від буття інших предметів і речей, бо все у світі засвідчувало лише його існування, то виокремлення людини, інтерес до її сутності, сенсу життя призвели до оцінки її стосунків виключно з точки зору її потреб і прагнень. Згодом олюднений зміст стосунків зі світом набув гранично широкого спектру: від пристосування і влаштування людини через змінювання світу як найкраще для себе та панування в ньому до діалогічного співрозвитку.

Історія європейської культури дозволяє нам оцінити характеристики наступного світобачення, яке складає підґрунтя третьої відповіді на питання «Що є світ?». Історично воно пов'язане з епохою постмодерну, що набирала ходу в останній чверті XX століття. Постмодерна філософія визнала світ множинним, поліхронним, і, що головне, зовсім не цілісним поліверсумом. В такий спосіб людина набула можливість обирати, визначати і конструювати свої світи. Сама ж людина під натиском наук піддалася щільному аналізу і деталізувалась ще більше, факт чого зафіксовано

Специфіка пізнавальних можливостей як засада суб'єктивності істини

терміном постмодерної доби – «девід» (подрібнений, розпорошений вщент індивід). Існуючі галузі знання кожна своєю мовою визначили сутність людини і вона остаточно загубилася в цьому різноманітті: людина політична, економічна, соціальна, культурна і т. ін. З чого виснували, що сутності не тільки у людини, а як такої взагалі не існує. Яким же чином змінились стосунки вщент проаналізованих світу і людини? І знову ми зустрічаємо граничні варіації: від розчинення і злиття (феноменологія заохочує людину перетворитись на потік свідомості) до активного конструювання і моделювання реальностей (решта постмодерних філософських шкіл). Але постмодерн ще не явив (чи людство ще не виявило) того феномену, за яким, подібно до міфу, релігії і науки ми визначали попередні системи світобачення. Тому скористаємось робочою назвою вищезазначеної позиції визначення світу, а саме – постмодерне світобачення.

Оскільки усі зазначені перепітї місцем відбуття мали виключно свідомість людини, то три істини, за якими світ постає в різних іпостасях, містять опосередковані відомості стосовно нашого пізнання. Перша істина є переважно чуттєво-образним знанням, друга і третя демонструють розгортання абстрактно-логічного мислення і аналітико-синтетичні технології його здобуття. Шляхом узагальнення визначимо специфіку здобутого в різних системах світобачення знання. Міфологічно-релігійне і теологічно-наукове світобачення продукують структурне, або системне знання. Передусім, міфологічно-релігійне світобачення являє образ світу. Взагалі, образ за своєю природою має певний ґатунок цілісності. Образ може бути нечітким, розпорошеним, розмитим, наче візерунки на морозному вікні, але у будь-якому разі він замикає фрагмент реальності у структуру. Граничність міфологічної структури (все як ціле) презентує невиокремленість людини від світу. Кількість структурних варіацій світу збільшується в епоху становлення теологічно-наукового світобачення. Вічний і тлінний світи конструює теологія. Наука ж систематизує світи різних за своєю природою зв'язків і умов. В постмодерному світобаченні спостерігаємо намагання, яке, до речі, не виявилось легкою справою, здолати тяжіння до структурності шляхом відмови від цілісності. В некласичній філософії ми знаходимо помноження подвійного класичного світу, в постмодерній – його дефрагментацію. Зазначена робота тривала більше півтори сотні років, але похизуватися знищеною цілісністю європейська філософія не може: кожен з міріади постмодерних світів своєю межею має нашу присутність, тож і певну цілісність. Як бачимо, еволюція пізнання, у розглянутому нами варіанті, виявляє тяжіння людини до структурності, системності, яке вона зрештою намагається долати. Помічена характеристика нашої пізнавальної діяльності в психології визнана однією зі специфічних рис нашого сприйняття. Психологи зауважують: сприймаючи об'єкт, ми завжди визначаємо його у відповідності до певної структури (як систему, як елемент системи). Наприклад, оцінюючи невеличку нерівну лінію ми, скоріш за все скажемо, що це половина, або чверть кола, чи

Бондаревич І.М., 2012

фрагмент хвилястої лінії. Справа полягає в усвідомленні того факту, що наше сприйняття виявляється структурно залежним. Предмети, речі і явища навколо нас структуровані нами, зрештою і сама людина не оминула цієї участі. А тверду відмову цілісності, яку демонструє постмодерне світобачення, можливо зарахувати за спробу опанувати структурність нашого сприйняття. Наше тяжіння до структури має певні наслідки. Перш за все, наше сприйняття відбувається за принципом визнавання. У тому чи іншому фрагменті дійсності ми визнаємо певну структуру чи елемент. Не дивно, якщо ми щось побачимо дійсно вперше, скоріш за все, ми просто його не помітимо. Сприйняття такого об'єкту почнеться, принаймні, з другої з ним зустрічі.

Таким чином у нашому сприйнятті і пізнанні досвід грає визначальну роль. Звернімо увагу на те, що досвід – батько стереотипів, які, з одного боку спрощують нам життя, дозволяючи не напружуватись кожного разу, як ми виконуємо вже знайомі дії, чи стикаємось із знайомими речами, а з іншого боку, – зазіхають на живість нашого сприйняття, автоматизуючи його і замикаючи у межах звичного. Треба зазначити, що філософська думка акумулювала достатньо потужні інтелектуальні засоби боротьби із стереотипами – це критицизм. і діалектика. Історія філософії засвідчує, що нові ідеї народжуються в полеміці, підстави якої складає саме критичне ставлення. Дорогоцінним результатом критичного мислення є діалектика, яка виникає у спробах владнати протилежності і стверджується як вчення про розвиток. Критичне, діалектичне мислення є сутністю філософії. В класичній традиції діалектика переживає еволюцію від методу пізнання (починаючи з софістів і Сократа) до принципу пізнання та перетворення світу (в системах німецької класичної філософії). В німецькій філософії діалектика остаточно збирає в єдине онтологію і гносеологію, буття і мислення, і набуває статусу науки. Як метод пізнання і теорія розвитку діалектика знаходить себе в філософії марксизму. Матеріалістична діалектика марксизму в свою диспозицію отримує діалектику релігійної філософії. Некласична картина світу народжується як критика класичної. В свою чергу, кожна некласична філософська школа тримається на діалектичній традиції: психоаналітична філософія висуває несвідоме на протипагу свідомому; екзистенціалізм протиставляє Буттю Ніщо і, взагалі, акумулює метод екзистенційної діалектики; феноменологія не обходиться без розрізнення явища і його сприйняття; персоналізм будується на протипазі індивідуального і загального. Очевидно, що модерна «філософія причин» і постмодерна «філософія умов» торують діалектичний шлях західноєвропейської філософської думки.

Іншим, сповна самодостатнім наслідком структурності нашого сприйняття є обов'язкова наявність точки зору нашого знання, його парадигмальність. Виокремлюючи будь-яку структуру, ми робимо це з певної точки зору – завжди існує точка відліку. Від неї залежить місце структури серед інших структур – одночасно вона може бути і системою і елементом інших систем. Саме тому іноді ми отримуємо протирічні знання, Специфіка пізнавальних можливостей як засада суб'єктивності істини

які намагаємося синтезувати на вищий рівень, де їх протирічність зніметься. Так, міфологічно-релігійне, теологічно-наукове і сучасне постмодерне світобачення є визначеннями світу з різних точок зору (на різних рівнях): в цілому – як мега-світ; на рівні наявних оточуючих предметів і явищ – як reality-світ; на рівні диференційованих внутрішніх процесів – як мікро-світ.

Парадигмальність нашого знання складає підставу розрахунків майбутніх перспектив філософії О.Дугіним [3]. Парадигму автор розуміє як широкий теоретичний концепт, як узагальнюючі базові світоглядні засади, що характеризуються визначеними типами свідомості, які обумовлюють структуру мови і спектр притаманних їй дискурсів. Автор виокремлює парадигму традицій, парадигму модерну і парадигму постмодерну, зазначаючи, що одна парадигма приходить на зміну іншій. Причому людина може жити минулою парадигмою, чи тою, яка тільки готується ствердитися, і найважливішим є те, що у людини завжди залишається можливість утриматись від парадигми.

Таким чином, не помилимося, коли виснуємо, що відносність наших трьох істин, обумовлена вихідною точкою зору, виливається в загальнолюдську суб'єктивність пізнання на тому чи іншому історичному етапі. На нашу думку, проблему можна вирішити шляхом синтезу набутих істин. Отже, на часі постають конкретні методологічні питання. Насамкінець, згадаємо про відповідність між провідними методами пізнавального процесу (чуттєве сприйняття; аналізування; синтезування), і результатами пізнавально-культурного розвитку людства, явлених через образ, символ, логос, поняття. Річ у тім, що мистецтво і міфологія акумульовані переважно засобами чуттєво-образної пізнавальної діяльності. Людина з міфологічно-релігійним світобаченням оперує образами. Образ є результатом, продуктом чуттєвого сприйняття. Звісно, психічні зусилля цього рівня не позбавлені інтелектуальної компоненти, але саме в образі робота органів відчуття добігає свого апогею.

Психологи зазначають, що сприйняття просувається шляхом деталізації, аналізу образу. На цьому етапі конче потрібна система позначень. Нам бачиться показовим той факт, що атрибутом теологічно-наукового світобачення постають символ і логос. Перший – як зазначена функціональність образу, другий – як система позначення образу шляхом позначення його елементів. Релігія і наука народжені аналітичним інтелектуальним зусиллям людини. І в теології, і в науці людство так захопилось процесом аналізу, що майже забуло, втратило той первинно-чуттєвий образ світу. За термінологією О.Дугіна – парадигма модерну змінила парадигму традиції. Модерн призначений відкрити нам межу наших аналітичних можливостей, встановлену здоровим глуздом: який сенс з аналізу, якщо ми втратили образ того, що ми аналізуємо? З аналізом діалектично пов'язана мисленнєва операція синтезу. І як то модерн зіждеться на наших аналітичних можливостях, то призначення постмодерну полягає в переході до синтезування. Не важко помітити, що ті явища, які стали результатом аналітичної діяльності людини в попередню (модерну, з

теологічно-науковим світобаченням) епоху, сьогодні переживають кризові моменти свого існування. Сучасний етап розвитку релігійних форм демонструє нестабільний стан світових релігій, про що свідчить факт розвитку новітніх релігійних течій на їх підставі. Класифікація останніх (неохристиянські, неоязичництво, сайєнтичні, синтетичні, орієнталістські, езотеричні об'єднання і течії) достатньо чітко унаочнює їх спрямованість до синтезу: християнства, або старослов'янських вірувань з реаліями сучасного життя, науки і релігії, різних релігій між собою, релігії і філософії тощо. Нагадує кризову і ситуація в науці. Про розрив між гуманітарним і технічним знанням написано немало праць. Спеціалізація в середині однієї галузі знання стала гранично вузькою, при цьому вагомі наукові відкриття сучасності відбуваються на стику різних галузей і наук. Маємо усвідомлювати: як то сучасність підходів визначається кількістю і якістю варіацій синтезування, перед нами стоїть завдання їх опанувати.

Висновки

Вищезазначене дозволяє виснувати наступне. По-перше, еволюція світобачень в європейській культурній традиції (визначена нами перебігом – міфологічно-релігійне, теологічно-наукове, постмодерне) демонструє потужний пізнавальний процес, важливою характеристикою якого є наступність. Причому вартими уваги є помічені опір тиску власного досвіду і бажання дивитись з різних точок зору, виходити за межі парадигм. Еволюція світобачень демонструє: людство намагається долати структурність свого сприйняття засобами хаосу, а досвідні стереотипи через критицизм і діалектику; людство спроможне не застрягти на одній точці зору і прагне оперувати парадигмами.

По-друге, відповідність між провідними методами і результатами пізнавального процесу дозволяє визнати залежність других від перших і напевно визначити перспективний для сучасного етапу пізнавального процесу підхід. Його засади складають технології синтезу. Перед сучасною людиною стоїть завдання опанувати різні варіації синтезу, в яких знімуться два діалектично протилежних онтологічних надбання – структура і хаос.

Список літератури

1. Гиренок. Ф. Удовольствие мыслить иначе / Ф. Гиренок. – М.: Академический Проект, 2008. – 235 с.
2. Гудмен. Н. Способы создания миров / Н. Гудмен – пер. с англ. А. Л. Никифорова, Е. Е. Ледникова, М. В. Лебедева, Т. А. Дмитриева. – М.: ЛогоS, Идея-Пресс, Праксис, 2001. – 376 с.
3. Дугин А. Основания парадигмальных основ науки / А. Дугин. – М., Арктогея Центр, 2002. – 418 с.
4. Карнап Р.; Ган, Г.; Нейрат, О. Научное миропонимание / Венский кружок – пер. Я. Шрамко // Логос. – 2005. – № 2. – С. 13–27.
5. Куайн У. В. О. Онтологічна відносність / У. В. О. Куайн. – пер. А. А. Печонкіна. // Сучасна філософія науки. – М., 1996. – С. 40-61.

И.Н.БОНДАРЕВИЧ

Запорожский национальный технический университет, Запорожье

E-mail: bondarevich@bk.ru

**СПЕЦИФИКА ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КАК
ОСНОВАНИЕ СУБЪЕКТИВНОСТИ ИСТИНЫ**

В статье анализируется специфика познавательных возможностей человека, а именно: структурность и парадигмальность знания, его зависимость от прежнего опыта. Методология синтеза рассмотрена как способ повышения объективности знания.

Ключевые слова: специфика познавательных возможностей, структурность и парадигмальность знания, методология синтеза.

I.BONDAREVYCH

Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya

E-mail: bondarevich@bk.ru

**SPECIFIC OF COGNITIVE POSSIBILITIES AS FOUNDATION OF
SUBJECTIVITY OF TRUTH.**

Foundation of subjectivity of truth is analysed in the article, namely: structuralness and paradigmaless knowledge, dependence of knowledge on former experience. Methodology of synthesis is considered as a method of increase of objectivity of knowledge.

Key words: specific of cognitive possibilities, structuralness and paradigmaless knowledge, methodology of synthesis.

Стаття надійшла до редколегії 23.08.12

Прийнята до друку 25.08.12